

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК: 17.032.1; 338.2 – 053.81

Лавренко Ольга Василівна

Кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних підходів психологів щодо дослідження поняття економічного самовизначення особистості. Зазначена проблематика має не лише суто наукове, а й практичне значення. Поняття самовизначення – центральне в психології особистості, в соціальній психології, складне, багатоаспектне і багате за видами (соціальне, професійне, моральне, економічне, особистісне, життєве, сімейне, індивідуальне, політичне, релігійне та ін.).

Економічне самовизначення – поняття, близьке до таких інших феноменів «самості», як: самодетермінація, самоздійснення, самореалізація, самоактуалізація, тому у статті проаналізовано їх характерні відмінності.

Економічне самовизначення особистості розглядається як процес усвідомлення, осмислення і реалізації особистістю своєї позиції в просторі економічних відносин, конституційованого розвитком уявлень про себе як активного суб'єкта економіки, ставлення до себе у цьому статусі та прояв відповідних мотивів, інтересів, стратегій економічної поведінки, узгоджених з економічними цінностями та моральними нормами.

Підкреслено, що змістовними результатами економічного самовизначення особистості є її ставлення до економічних благ і до власності, джерел матеріальних благ і способів їх придбання; багатства і бідності; видів економічної активності; до себе як до суб'єкта економічного простору. А стрижнем економічного самовизначення особистості є її моральність як внутрішній регулятор.

Ключові слова: самовизначення особистості, економічне самовизначення, самодетермінація, самоздійснення, самореалізація, самоактуалізація.

Постановка проблеми. Останнім часом значно посилюється інтерес до досліджень економіко-психологічних явищ у сучасному світі, серед яких важливе місце займає економічне самовизначення особистості. Формування і розвиток економічного самовизначення

особистості здійснюється в процесі здобуття економічної освіти та виховання, цілеспрямованої економічної соціалізації. В результаті – особистість отримує економічні знання, економіко-фінансову грамотність та формує ті навички, ті ділові та морально-

етичні якості, завдяки яким молода людина здатна діяти в економічному просторі, приймати морально виважені рішення, здійснювати морально зрілі вчинки.

Вихід із кризової ситуації і процес розвитку нашого суспільства безпосередньо пов'язаний зі становищем молоді та її реальною участю в цьому процесі. Особливість становища молодих людей у суспільстві полягає в тому, що, з одного боку, вони входять у той соціальний простір, який було організовано незалежно від них попередніми поколіннями; з іншого боку, молодь може змінити та перебудувати відповідні соціальні структури. Тому дослідження процесу включення молодого покоління у всі сфери суспільного життя, зокрема, економічного, його економічне самовизначення набуває особливого значення.

Зазначена проблематика має не лише суто наукове, а й практичне значення. Адже сучасна вітчизняна молодь складає більше половини працездатного населення держави, вона має свої орієнтації, інтереси і потреби, болюсно відчуває на собі тягар економічної кризи та недостатність державних асигнувань на соціальні потреби. Водночас молодь – це майбутнє держави, а тому від забезпечення стартових умов її діяльності, від її здатності економічно самовизначитися залежить подальший розвиток нинішнього суспільства, а також майбутніх поколінь.

Ще на початку 2000-х років науковці відзначали основні риси та тенденції, що характеризують економічне самовизначення моло-

ді на сучасному етапі її життєдіяльності:

падіння рівня життя молоді в цілому та різке погіршення її економічного стану зокрема;

вимушене вдавання до додаткового підробітку, який, по-перше, збагачує не державу, а приватні структури, по-друге, супроводжується надмірним використанням фізичних і розумових здібностей молодих людей на шкоду їх загальному і духовному розвитку, що часто становить загрозу для стану їх здоров'я; по-третє, сприяє декваліфікації молоді та втраті можливостей набуття фахової освіти або підвищення кваліфікації;

посилення матеріальної, економічної та психологічної залежності молоді від суспільства та батьків;

труднощі одержання статусу самостійної автономної особистості, тобто досягнення стану дорослості;

відсутність помітного соціального просування і зростання соціального статусу, брак стимулів для продовження освіти;

зростання кількості психічних проблем і комплексів, пов'язаних зі страхом втрати роботи і неможливістю самовияву та реалізації своїх сутнісних можливостей (Мартинюк, 2003)..

Дослідження останніх років відзначають нові акценти в самовизначенні української молоді. Так, результатами Всеукраїнського опитування «Молодь України 2017», здійсненого Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціо-

логічною компанією GfK Ukraine, відзначається, що молодь разом із середнім класом та мешканцями великих міст найбільше тяжіє до цінностей самовираження, а отже є потенційним агентом змін. Українське молоде покоління близьке до своїх однолітків у європейських країнах, орієнтуючись на такі постмодерністські цінності, як самостійність та самореалізація. Але лише для кожного четвертого з опитуваних пріоритетом було багатство.

Успішна кар'єра та економічне благополуччя входять до числа основних пріоритетів української молоді. Успішну професійну самореалізацію вважають важливою 83% української молоді, тоді як 78% опитаних вважають важливим і дуже важливим стати або бути багатими. Ці дані підтверджують висновок про те, що освіта, на думку української молоді, не є єдиною запорукою успішної кар'єри та заможності.

Щодо «громадянських» цінностей, то тут українська молодь віддає перевагу комбінації і цінностей виживання, і секулярно-раціональним – до топ-3 цінностей молодих людей увійшли економічний добробут (28%), права людини (18%) і безпека (16%). Економічний добробут відзначив майже кожен третій респондент. Економічні міркування для молоді виявилися також дуже важливими при виборі роботи. Серед факторів, що їх молоді українці вважають найважливішими при виборі роботи, на першому місці – дохід (96% вважають це важливим); останні місця займають такі чинники, як можливість зробити щось

цінне для суспільства (72% вважають це важливим, з них дуже важливим – лише 38%) та робота з людьми (68% вважають це важливим, з них 42% – дуже важливим). Також серед топ-факторів, що впливають на вибір місця роботи – стабільність (94%), можливість досягти певних цілей (84%), кар'єрні можливості (82%) та робота у приємному колективі (82%). Кар'єрні можливості мають найбільше значення для киян (71% молодих мешканців столиці вважають це важливим), у інших регіонах цей показник складає від 41% до 62% (Українське покоління «Z», 2017).

Економічне самовизначення молоді, поєднане з молодіжною політикою держави (збільшення можливостей для посадового, професійно-кваліфікаційного, освітнього, наукового зросту молоді, забезпечення вільного вибору шляхів і засобів соціального просування тощо), сприятиме подоланню матеріальної та інших видів залежності від батьків і суспільства, розширенню можливостей самостійного забезпечення власних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури свідчить, що дослідженню проблем економічного самовизначення, економічної свідомості приділяли увагу зарубіжні вчені М. Вебер, Е. Дюркгейм, Дж. Катона, С. Московічі, А. Сміт та ін. У вітчизняній та пострадянській психології дослідження цих проблем були здійснені впродовж останніх років такими вченими, як Н. Боєнко, Л. Борисова, О. Дейнека, А. Журавльов, Н. Журавльова, Т. Ковальова, В. Комаровська, А.

Купрейченко, Г. Ложкін, В. Москаленко, В. Спасенніков, В. Хашенко, Т. Хашенко, Л. Хитрош, Є. Шибанова, В.М. Сич, В.О. Сич та ін.. Їх дослідження мають велике значення для теорії і практики вивчення економічного самовизначення особистості (Журавльов, 2017; Сич, 2014; Хашенко, 2005; Хашенко, 2015; Хитрош, 2012).

Науковцями лабораторії соціальної психології, організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2012-2018) здійснено дослідження соціально-психологічних проблем становлення суб'єкта економічної соціалізації, соціально-психологічних закономірностей становлення економічної культури молоді у вітчизняному освітянському просторі, ролі духовно-морального фактора в економічній соціалізації особистості (учнівської та студентської молоді), соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації молоді (Дембицька, 2018; Москаленко, 2012; Москаленко, Говорун, 2012).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Розроблені науковцями підходи до дослідження психології економічного суб'єкта, виявлені закономірності його формування та розвитку дозволяють визначити психологічні взаємозв'язки, що необхідні під час аналізу економічного самовизначення студентської молоді. Разом з тим, зазначені дослідження не дають вичерпної відповіді на всі питання, що стосуються особливостей еконо-

мічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін, дослідження якого має велике значення для теорії і практики.

Зокрема, важливо уточнити зміст феноменів «самості», близьких до економічного самовизначення особистості, розглянути, які теоретичні підвалини складають основу дослідження економічного самовизначення особистості в умовах соціальних змін.

Мета статті: проаналізувати теоретико-методологічні підходи науковців щодо дослідження поняття економічного самовизначення особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих наукових результатів. Поняття самовизначення є центральним в психології особистості, в соціальній психології. У науковий обіг його вперше ввела Шарлотта Бюлер – один із лідерів гуманістичної психології. У своїй праці «Життєвий шлях людини як психологічна проблема» вона постулює ідею про інтенційне ядро особистості – Selbst або Self, розвиваючи цю ідею у своєрідній генетичній концепції (Buhler, 1962; Buhler, 1961; Buhler, 1933). В її розумінні Selbst («самість») – це головна рушійна сила психічного розвитку людини, яка визначає вроджене прагнення людини здійснити, реалізувати себе.

У Ш. Бюлер поняття самоздійснення є близьким по смислу до понять «самореалізація» та «самоактуалізація». Самоздійснення вона розглядає, з одного боку, як підсумок життєвого шляху людини, коли її цінності та цілі, усвідомлено чи неусвідомлено

но, знайшли свою реалізацію, з другого – як процес, який на різних вікових фазах набуває різного вираження (як хороше самопочуття – у віці до 1,5 років, як переживання завершення дитинства – у віці 12-18 років, як виконання наміченого – у старості). Однак Бюлер не аналізує і не розглядає питання про те, як соціальні умови сприяють чи перешкоджають самоздійсненню людини.

Не втратили актуальності ідеї Ш. Бюлер про чотири вроджені тенденції особистості, які визначають шлях людини до самоздійснення: 1) прагнення до задоволення простих життєво важливих потреб (починається в ранньому дитинстві); 2) адаптація до об'єктивних умов середовища (поведінка людини урівноважується з середовищем); 3) встановлення внутрішнього порядку (утворення самооцінки; соціальна активність, досягнення людини); 4) творча експансія, яка відіграє найбільше значення для самоздійснення.

Ш. Бюлер також виділяє п'ять фаз життя людини на основі самовизначення як стрижневої властивості людини. Перша фаза (вік 16-20 років) характеризується низьким рівнем самосвідомості та відсутністю самовизначення. На другій фазі (з 16-20 років до 25-30) людина пробує себе у різних видах трудової діяльності, здійснює пошуки супутника життя, але самовизначення носить дифузний характер. Третя фаза настає тоді, коли людина знаходить своє покликання чи постійне заняття. На четвертій фазі, в період зрілості, людина ставить конкретні життєві цілі, досягає ре-

зультатів на шляху до них; але для більшості завершується шлях до само здійснення і самовизначення перестає функціонувати. На п'ятій фазі (після 65-70 років) людина живе минулим, існує безцільно, тому Бюлер не зараховує цей період до власне життєвого шляху (Логінова, 1980).

Складність і багатоаспектність процесу самовизначення особистості дає підстави говорити про існування різних видів цього явища. У сучасній психологічній літературі найбільш часто виділяються такі види самовизначення: соціальне, професійне, моральне, економічне, особистісне, життєве, сімейне, індивідуальне, політичне, релігійне тощо.

Аналіз сучасних наукових джерел показав, що поняття самовизначення трактується в психологічній літературі по-різному. Так, А.Л. Швидкий, розглядаючи категорію «життєвого самовизначення», наголошує, що її сутністю є усвідомлене знаходження особистісних сенсів у виборі життєвого шляху і всієї наступної життєдіяльності людини в конкретній культурно-історичній і соціально-економічній ситуації, а також саморефлексія у здійсненні цього процесу. Самовизначення особистості є актом усвідомлення, виявлення і створення власної позиції у життєвих (проблемних) ситуаціях (Швидкий, 2002).

Економічне самовизначення – це поняття, близьке до таких інших феноменів «самості», як: самодетермінація, самоздійснення, самореалізація, самоактуалізація тощо, тому його треба диференціювати від цих по-

нять.

Так, Л.З. Сердюк та О.М. Шамич визначають самодетермінацію особистості як її здатність вибирати і мати вибір, на відміну від підкріплюваних реакцій, задоволення потягів і дій під впливом інших сил, що також можуть розглядатися як детермінанти поведінки людини. Це поняття дає можливість враховувати як власний внутрішній вибір людини, так і об'єктивно існуючі обмеження для свободи вибору (фізичні, фізіологічні, соціально-історичні та ін.). Самодетермінація в становленні та розвитку особистості створює умови для досягнення нею високих результатів діяльності і, тим самим, укріплення її психологічного благополуччя. Психологічне благополуччя особистості, що є інтегральною самооцінкою її самоефективності в певних умовах розвитку, є основоположним поняттям самодетермінації розвитку особистості, оскільки дозволяє людині погоджувати наявні у неї ресурси (здібності, особистісні риси, нерозкриті можливості, задатки) для організації власної життєдіяльності в цілому і досягнення поставлених цілей зокрема. В такому розумінні самодетермінація означає відчуття свободи по відношенню як до сил зовнішнього оточення, так і до внутрішніх сил особистості. Тому, відповідно, ключовим поняттям цієї теорії є поняття автономії. Автономною є така людина, яка діє як суб'єкт, виходячи із глибинного відчуття себе (Сердюк, 2017).

О.М. Кокун особистісне самоздійснення визначає як свідомий саморозвиток люди-

ни, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя». Основними ознаками особистісного самоздійснення є такі:

- наявність у людини власного проекту (стратегії) життя та твердого наміру його реалізації;
- наявність вираженої потреби у самовдосконаленні;
- досягнення людиною поставлених життєвих цілей та розкриття її особистісного потенціалу;
- визнання особистісних досягнень людини соціальним оточенням;
- безупинність – постійна постановка нових цілей відповідно до адекватно визначеного поля докладання власних зусиль та зростаючих можливостей людини;

наявність специфічно-суперечливого стану, в якому, з одного боку поєднана задоволеність від наявних життєво-особистісних досягнень, а з іншого – дефіцитарність у їх оцінці (бачення недосконалості вже досягнутого, що зумовлює бажання зробити його краще, креативніше тощо). Самоздійснення може відбуватися у двох загальних формах (способах):

- а) зовнішній (досягнення соціально значущих ефектів в різних сферах життєдіяльності: професії, творчості, спорті, мистецтві, навчанні, політичній та громадській діяльності тощо);

б) внутрішній (самовдосконалення людини у фізичному, інтелектуальному, естетичному, моральному, духовному та професійному аспектах). При цьому, зовнішня форма самоздійснення неможлива без внутрішньої. Проведений аналіз, як зазначає О.М. Кокун, свідчить, що сьогодні існує обмаль досліджень феномену особистісного (життєвого) самоздійснення особистості, спрямованих на визначення його сутності, як системного явища вищого порядку стосовно близьких за значенням термінів (самореалізація, самоактуалізація, саморозвиток та ін.) (Кокун, 2013).

В.Є. Харченко, проаналізувавши основні підходи науковців різних напрямів до аналізу проблеми самореалізації особистості, визначає її як свідомий процес найбільш повного розкриття і зростання потенційних та спонукально-мотиваційних сутнісних сил людини, як процес самоствердження власного «Я», який передбачає самоактуалізацію, самопізнання, самоосвіту й самовиховання (Харченко, 2014).

Т. Поліщук, здійснивши теоретичний аналіз поняття самоактуалізації в уявленнях зарубіжних психологів різних шкіл, визначає самоактуалізацію як прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. За її емпіричними дослідженнями, люди з високими показниками самоактуалізації виявляють більшу активність, інтерес до життя, у них спостерігається хороше самопочуття, настрої, вони позитивно оцінюють себе, вміють ставити цілі

та досягати мети (Поліщук, 2018).

Н.Л. Іванова проаналізувала проблему самовизначення особистості в професійному і соціальному середовищі (проблематика психології бізнесу), розглянула модель самовизначення, в основі якої лежить поєднання особливостей самосвідомості (соціальна ідентичність, самостварення, мотиви, цінності) і способів прийняття рішення, здійснила спробу типологізувати особливості самовизначення особистості (базисний емоційний, базисний логічний, рефлексивний емоційний, рефлексивний логічний, діловий емоційний, діловий логічний) (Іванова, 2011).

В.М. Сич та В.О. Сич «економічне самовизначення» студентської молоді визначають як процес, що спрямований на досягнення студентами суб'єктної позиції в системі економічних відносин на основі їх оцінки власного фінансово-економічного статусу і потенціалу, ставлення до соціально-економічних умов і їхньої динаміки, а також готовності, інтересу, прагнення, наміру до економічної активності, саморегуляції економічної поведінки за допомогою системи цінностей та інших психологічних утворень, що динамічно розвиваються в часі (Сич, 2015). Вони також виділили чотири типи економічного самовизначення студентської молоді: економічно-активний, економічно-зацікавлений, економічно-перспективний, економічно-пасивний.

Спорідненість економічного самовизначення особистості з названими вище феноменами «самості» полягає в тому, що тут йде-

ться про активність людини, її здатність вибрати і мати вибір, про свідомий саморозвиток людини, самоствердження власного «Я». Водночас економічне самовизначення особистості в цій «самості» має відмінні особливості. Його сутністю є самостійне та усвідомлене знаходження особистісних смислів у виборі життєвого шляху в конкретних культурно-історичних та соціально-економічних умовах, а також саморефлексія у здійсненні цього процесу.

Зважаючи на викладене вище, **економічне самовизначення особистості** можна визначити як процес усвідомлення, осмислення і реалізації особистістю своєї позиції в просторі економічних відносин, конституюваного розвитком уявлень про себе як активного суб'єкта економіки, ставлення до себе у цьому статусі та прояв відповідних мотивів, інтересів, стратегій економічної поведінки, узгоджених з економічними цінностями та моральними нормами.

Спираючись на теоретичні положення класиків психології про два способи людського існування, детермінований та недетермінований режим функціонування особистості, надситуативну активність як прояв суб'єктності особистості в економічному просторі (С.Л. Рубінштейн, 1976, Д.О. Леонт'єв, 2007, В.А. Петровський, 1992), можна виділити два способи існування людини в системі економічних відносин.

У першому випадку, будучи зануреним в конкретні обставини, ситуативні зв'язки і

окремі відносини, особистість не може піднятися над ними, осмислити їх у більш широкому контексті власного життя в цілому і реалізувати повною мірою функцію творця матеріальних обставин власного життєвого шляху. Її функціонування в економічному просторі детерміновано *переважно зовні і орієнтоване на везіння, зміну зовнішніх обставин і випадок, на активність інших людей*. Тому її економічна активність буде обмежуватися **адаптацією** до матеріально-ресурсного контексту свого життя, що задається ззовні іншими економічними «агентами».

При другому (*надситуативному, нададаптивному*) способі існування економічний простір виступає для людини не просто в якості об'єктивної «даності» системи предметів і відносин економічного змісту, не просто як пізнаване і «освоюване» в окремих своїх елементах, але як конвертоване і створюване нею самою (оскільки вона не тільки самостійно визначає своє місце і власне ставлення до джерел матеріальних ресурсів, до матеріальних засобів задоволення власних потреб, до шляхів і способів їх придбання, але і самостійно їх творить). Цей спосіб передбачає вихід за межі ситуативних обставин і відносин для аналізу і осмислення сформованих матеріальних умов в загально життєвому контексті, прийняття особистої відповідальності за власне матеріальне благополуччя і економічні обставини життєдіяльності (у тому числі і за «матеріальні» можливості самореалізації), проектування власної життєвої траєкторії з

орієнтацією на матеріальне самозабезпечення. *Фундаментальною умовою початку цього способу життєдіяльності виступає рівень рефлексії*, достатній для усвідомлення економічних аспектів власного буття в їх причинних взаємозв'язках, динаміці і перспективі, для розвитку економічної самосвідомості, самопізнання, саморозуміння, самопроекування як суб'єкта економічних відносин.

У студентської молоді на етапі її професіоналізації економічне самовизначення йде паралельно з професійним. **Професійне самовизначення** – багатоаспектний процес, що виступає: як процес поетапного ухвалення рішень особистістю і узгодження власних надбань і потреб суспільства; як формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. При цьому метою професійного самовизначення особистості є формування внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови моделі власної поведінки і перспектив свого розвитку; готовність розглядати себе особистістю, що розвивається, самостійно бачити особистісну значущість речей, вибудовувати власну поведінку, формувати професійно значущі якості.

Але при цьому треба мати на увазі, що якщо основним змістом **професійного самовизначення** є пошук власного місця та смислів у сфері професій, то стрижневим змістом **економічного самовизначення** виступає *пошук оптимальної позиції* в економічних відносинах (обмінних, трудових, майнових і ін.) і *способу існування в сфері цих відносин*.

Змістовні результати економічного самовизначення особистості – це її ставлення:

до економічних благ і до власності, до джерел матеріальних благ і способів їх придбання; до багатства і бідності; до видів економічної активності; до себе як до суб'єкта економічного простору.

А стрижнем економічного самовизначення особистості є її **моральність як внутрішній регулятор** (*моральнісна позиція економічного самовизначення*).

Індикаторами *моральнісної позиції економічного самовизначення особистості* виступають: уявлення про моральні регулятори в економічній сфері; моральнісна оцінка сучасних економічних явищ та суб'єктів; ставлення до дотримання моральних норм в ділових, міжособистісних стосунках; ставлення до грошей, різних способів економічного самозабезпечення (фінансові піраміди, сітєвий маркетинг, реклама, шлюб за розрахунком тощо).

Також ними можуть бути економічна ідентичність особистості, її суб'єктивний економічний статус, задоволеність матеріальними обставинами власного життя.

Висновки з даного дослідження. Більшість авторів, що досліджують аспект самовизначення особистості взагалі та економічного самовизначення зокрема, відзначають, що внаслідок самовизначення індивід стає самооцінювальним, саморегульованим суб'єктом, готовим функціонувати в системі суспільних відносин, який усвідомлює:

А) хто він такий (свої особистісні і фізичні властивості);

Б) чого він хоче (цілі, життєві плани, ідеали);

В) що він може (свої можливості, нахили, здібності);

Г) чого від нього очікує колектив, суспільство.

Економічне самовизначення особистості – це відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі і сенсу життя, готовності до самостійної економічної діяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і моральних вимог, які ставлять перед ним оточуючі люди та суспільство.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають в обґрунтуванні концепції соціально-психологічних закономірностей економічного самовизначення особистості, розробленні структурно-функціональної моделі економічного самовизначення студентської молоді.

References (Transliteration):

Ivanova, N. L. (2011) Samoopredelenie lichnosti v biznese: problemy i modeli issledovaniya [Self-determination of personality in business: problems and models of research]. *Psihologiya. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*. T. 8. # 2. Dostup za URL: https://psy-journal.hse.ru/data/2013/10/30/1283359891/Ivanova_8-02pp28-39.pdf.

Zhuravlev, A. L., Kupreychenko, A. B. (2007) Ekonomicheskoe samoopredelenie: Teoriya i empiricheskie issledovaniya [Economic Self-Determination: Theory and Empirical Research]. Moskva: In-t psihologii RAN.

Kokun O.M. (2013). ZhittEve ta profesIyne samozdIysnennya yak predmet dosIIdzhennya suchasnoYi psihologIYi [Vital and professional self-realization as a subject of study of modern psychology]. *Praktichna psihologIya ta sotsIalna robota*. 2013. # 9.

Loginova, N. A. (1980) Sharlotta Byuler – predstavitel gumanisticheskoy psihologii [Charlotte Buehler - the representative of humanistic psychology]. Dostup za URL: <http://voppsy.ru/issues/1980/801/801154.htm>

Martinyuk, I. O. (2003) Problemi zhittEvogo samoviznachennya molodi (dosId prikIadnogo dosIIdzhennya). [Problems of youth self-determination (experience of applied research)]-KiYiv, 2003. – 25 s.

PolIschuk Tetyana (2018) SamoaktualIzatsIya yak chinnik psihologIchnogo blagopoluchchya osobistostI [Self-actualization as a factor in the psychological well-being of the individual] // *PsihologIchnI vimIri kulturi, ekonomIki, upravIlnnya: Naukoviy zhurnal*. #XI. Dostup za URL : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/42269/2/2018v11_Polishchuk_T-Samoaktualizatsiia_yak_236-243.pdf

Serdyuk, L. Z. (2017) SamodetermInatsIya osobistostI yak psihologIchna osnova YiYi samorealIzatsIYi / L.Z.Serdyuk, O.M.Shamich [Self-determination of personality as a psychological basis of its self-realization] // *Aktualni problemi psihologIYi: ZbIrnik naukovih prats Institutu psihologIYi Imeni G.S. Kostyuka NAPN UkraYini*. Tom VI: PsihologIya obdarovanostI. – Vipusk 13. – KiYiv-

- Zhitomir: Vid-vo ZhDU Im. I. Franka, 2017. S. 164-173.
- Sich, V. M. , Sich, V. O. (2014) OsoblivostI konfiguratsiYi strukturnih skladovih ekonomIchnogo samoviznachennya studentskoYi molodi [Features of the configuration of structural components of economic self-determination of student youth]. *Problemi suchasnoYi psihologiyi. ZbIrnik naukovih prats*, 24. Kiyiv.
- Sich, V. M., Sich, V. O.(2015) Zv'yazok mIzh osoblivostyami ekonomIchnogo samoviznachennya studentskoYi molodi ta YiYi sotsialno-demografIchnimi, organIzatsIyno-profesIynimi karakteristikami [Relationship between the peculiarities of economic self-determination of student youth and its socio-demographic, organizational and professional characteristics] / V.M. Sich, V.O. Sich // *Dostup za URL: http://ophep_2015_1_14.pdf*.
- Sotsialno-psihologIchno zabezpechennya ekonomIchnoYi sotsializatsiYi molodi: monografIya (2018) [Social-psychological ensuring of youth's economic socialization: a monograph] K.: Institut psihologiyi Imeni G.S.Kostyuka NAPN UkraYini, URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
- Sotsialno-psihologIchnI zakonomIrnostI stanovlennya ekonomIchnoYi kulturi molodi: monografIya (2012) [Socio-psychological regularities of the formation of the youth's economic culture: a monograph] Kyiv.
- Sotsialno-psihologichni problemi stanovlennya sub`ekta ekonomIchnoyi sotsializatsiyi: monografIya (2012) [Socio-psychological problems of the subject of economic socialization becoming: a monograph]. Kirovograd: Imeks-LTD,.
- Harchenko, V. E. (2014) Teoretichniy analIz pIdhodIv schodo viznachennya ponyattya «samorealizatsIya osobistostI» u psihologIchniy lIteraturI [Theoretical analysis of approaches to the definition of "self-realization of personality" in psychological literature] // *NaukovI zapiski Natsionalnogo unIversitetu «Ostrozka akademiya» . SerIya «PsihologIya I pedagogIka» Vipusk 30. – Dostup za URL:https://psj.oa.edu.ua/articles/2014/n30-ua/Harchenko_NZ_Vyp_30.pdf*
- Haschenko, V. A. (2005) Ekonomiko-psihologicheskaya model sub'ektivnogo ekonomicheskogo blagopoluchiya (soobschenie 2) [Economic and psychological model of subjective economic well-being (Post 2)] / *Psihologicheskij zhurnal*. T.26. # 4.
- Haschenko, T. G. (2015) Ekonomicheskaya sub'ektnost lichnosti agrariya kak prediktor ego ekonomicheskoy aktivnosti [The economic subjectivity of the individual agrarians as a predictor of its economic activity] // *Sovremennye issledovaniya sotsialnyih problem (elektronnyiy nauchnyiy zhurnal)*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskayasubektnost-lichnosti-agrariya-kak-prediktor-ego-ekonomicheskoy-aktivnosti>;
- Shvidkiy, A. L. (2002) Psihologo-pedagogIchna kontseptsIya zhittEvogo samoviznachennya kolegistIv. [Schvidky L. Anatoly/ Psicho-pedagogical conception of life self-determination by collegium pupils. Manuscript] Kyiv.
- Hitrosh, L. V. (2012) Sotsialno-psihologIchnI chinniki sub`Ektnogo samoviznachennya studentskoYi molodi v sistemI ekonomIchnih vIdnosin: [Socio-psychological factors of subjective self-determination of student youth in the system of economic relations] Lugansk.
- Ukrayinske «pokolinnya Z»: tsInnostI ta oriEntiri – Rezultati zagalnonatsionalnogo opituvannya (2017) [Ukrainian "Generation Z": Values and Benchmarks - Results of a nationwide survey] Kiyiv. URL: <http://neweurope.org.ua/.../ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-orientyry>.

Bühler Ch (1962) Genetic aspects of the self. In: Fundamentals of psychology of the self. Annals of the New York Academy of Sciences, v. 96, art. 3. N. Y.

Bühler, Ch. (1961) Meaningful living in the mature years. In: Aging and leisure. (Ed. by R. W. Kleemeir). N. Y.

Bühler, Ch. (1933). Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. [The menschliche CV as a psychological problem] Leipzig.

Lavrenko Olha

PhD, Assoc. Prof., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES FOR RESEARCH ON AN INDIVIDUAL'S ECONOMIC SELF-IDENTIFICATION

ABSTRACT

The article analyzes the theoretical and methodological approaches to psychological research on the concept of an individual's economic self-determination. This issue is not only scientific but also practical, since more than half of the modern Ukrainian labour force is youth, who have their own orientations, interests and needs. The further development of our society and its future generations depends on their ability to be economically self-determined.

The concept of self-determination is central to the psychology of personality and the social psychology. The modern scientific sources emphasize the complexity and multidimensionality of an individual's self-determination as a process and examine the following types of self-

determination: social, professional, moral, economic, personal, life, family, individual, political, religious, etc.

Economic self-determination is a concept close to such other "self" phenomena as self-determination, self-realization, self-fulfilment, self-actualization, therefore, the article analyzes their characteristics and differences between them.

An individual's economic self-determination is understood as a process of awareness, understanding and actualization by an individual of his/her position in economic relations, constituted by his/her ideas about him/her as an active actor of the economy, his/her attitudes towards him/herself as an economic actor and manifestations of the corresponding motives, interests, strategies of economic behaviour, coordinated with economic values and moral standards.

As for students, their economic self-determination goes in parallel with their professional one during their professionalization. The main content of professional self-determination is searching for their own place and meanings in the professional field, and the core of economic self-determination is searching for an *optimal position* in economic relations (concerning exchanges, labour, property, etc.) and *a way of their existence within these relations*.

The article emphasized that the meaningful results of an individual's economic self-determination include his/her attitudes to economic goods and property, sources of material

goods and ways of their acquisition; wealth and poverty; different economic activities; to him/herself as an economic actor. And the core of an individual's economic self-determination is morality as an internal regulator.

Key words: self-determination, economic self-determination, self-fulfilment, self-realization, self-actualization.

Лавренко Ольга Васильевна

Кандидат философских наук, доцент, ведущий научный сотрудник лаборатории организационной и социальной психологии Института психологии имени Г.С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретико-методологических подходов психологов к исследованию понятия экономического самоопределения личности. Указанная проблематика имеет не только научное, но и практическое значение. Понятие самоопределения - центральное в психологии личности, в социальной психологии, сложное, многоаспектное и богатое по видам (социальное, профессиональное, нравственное, экономическое, личностное, жизненное, семейное, индивидуальное, политическое, религиозное и др.).

Экономическое самоопределение - понятие, близкое к таким другим феноменам «самости», как: самодетерминация, самореа-

лизация, самоосуществление, самоактуализация, поэтому в статье проанализированы их характерные отличия.

Экономическое самоопределение личности рассматривается как процесс осознания, осмысления и реализации личностью своей позиции в пространстве экономических отношений, конституированной развитием представлений о себе как активном субъекте экономики, отношение к себе в этом статусе и проявление соответствующих мотивов, интересов, стратегий экономического поведения, согласованных с экономическими ценностями и нравственными нормами.

Подчеркнуто, что содержательные результаты экономического самоопределения личности - это ее отношение к экономическим благам и к собственности, источникам материальных благ и способам их приобретения; богатству и бедности; видам экономической активности, к себе как к субъекту экономического пространства. А стержнем экономического самоопределения личности является ее нравственность как внутренний регулятор.

Ключевые слова: самоопределение личности, экономическое самоопределение, самодетерминация, самоосуществление, самореализация, самоактуализация.

Дата отримання статті: 01.06.2019

Дата рекомендації до друку: 20.06.2019

Дата оприлюднення: 29.06.2019